

О. Б. Кузьменко,
д. е. н., проф. кафедри економіки підприємства та землеустрою,
ЧДУ ім. Петра Могили
Б. П. Кузьменко,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки,
ЧДУ ім. Петра Могили

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ РИЗИКІВ У ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. В. Kuzmenko,
Doctor of economic sciences, professor of department of economy of enterprises and land use,
Petro Mohyla Black Sea State University
B. P. Kuzmenko,
PhD in Economics, associate professor of the department of economic theory and international economics

THEORETICAL BASIS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES' RISK-USE DETERMINING

У статті надані визначення та класифікація ризиків у землекористуванні аграрних підприємств. На підставі оцінки екологічного стану земельних ресурсів та імовірності настання негативних наслідків встановлено ранжування ступенів ризику та обґрунтовано заходи ресурсощадної діяльності.

The definition and classification of the risks in agricultural enterprises' land use are provided in the paper. Risk degrees rankings are set as well as measures of resource saving activities are substantiated based on the environmental condition of land resources and the likelihood of adverse effects.

*Ключові слова: ризики, землекористування, оцінка, аграрні підприємства.
Key words: risks, land use, estimation, agricultural enterprises.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Невпинне погіршення якісного стану земельних ресурсів України внаслідок незбалансованого землекористування за останні роки прискорилося і набуває значних масштабів. Так, площа еродованої ріллі складає понад 11 млн га, а дефляційно-небезпечні процеси поширюються на половину площі сільськогосподарських угідь. Щороку в ґрунтах спостерігаються від'ємні баланси гумусу (- 0,5...0,9 т/га) та поживних речовин (- 110...135 кг/га) [1].

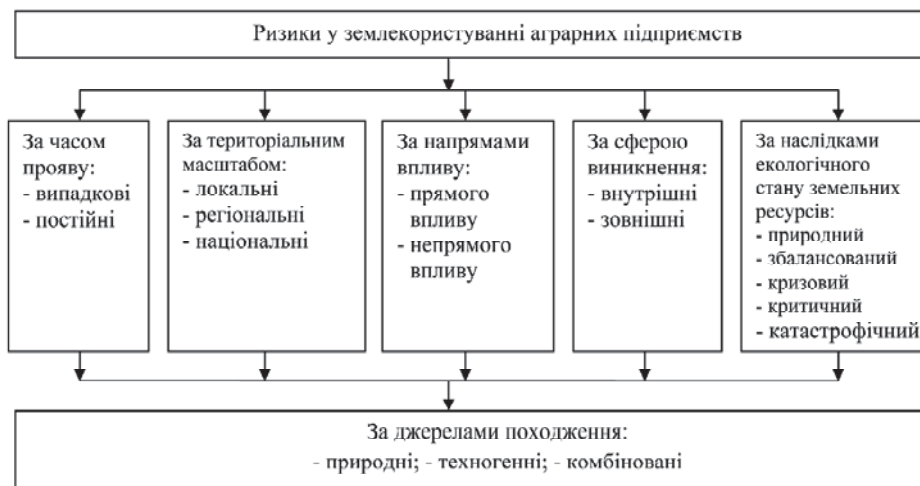
Ці процеси вимагають підвищення ефективності раціонального використання та охорони земельних ресурсів, що неможливо без розвитку теоретико-методологічних основ екологічно безпечного землекористування. Зокрема, спостерігається зміна ідеології в підході до оцінки небезпечних, деструктивних явищ у землекористуванні. Якщо раніше основним методом оцінки безпеки було порівняння з гранично допустимими параметрами, то в останні роки все більша увага приділяється концепції ризику.

Концепція ризику широко використовується в різних галузях діяльності: в економіці, праві, страхуванні, медицині тощо. Теоретичну основу визначення ризиків складають

математична статистика і теорія імовірності. Разом з тим використання загальних теоретичних основ у кожній конкретній прикладній галузі має свої особливості. Зокрема, в землекористуванні використання теорії ризику ускладнюється різноманіттям об'єктів, рівнів тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Визначення ризику широко використовується в наукових [2] (Качинський А.Б.), навчальних [3] (Добровольський В.В.) та нормативно-правових джерелах [4; 5; 6], як імовірність будь-яких несприятливих змін природних об'єктів, факторів та екологічних ресурсів. У землекористуванні Євсюков Т.О. та Мартин А.Г. розглядають ризик з точки зору порушення зв'язків між елементами системи землекористування [7]. Малащук О.Г. визначає ризик у землекористуванні як кількісну величину безпеки стосовно того, що зв'язані з нею збитки чи небажані наслідки стануть реальними в процесі використання землі [8]. Узагальнюючи вищевказані підходи і взявши їх за основу на нашу думку, ризик в землекористуванні — це ступінь оцінки не-

Рис. 1. Класифікація ризиків у землекористуванні аграрних підприємств

безпеки настання подій, які прямо чи опосередковано призводять до погіршення якісних показників ґрунтів, втрати сільськогосподарськими угіддями характеристик головного засобу виробництва в сільському господарстві. Класифікація ризиків обмежена сферою застосування і для сільськогосподарського землекористування потребує уточнення.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Для запобігання виникнення та розвитку ризиків у землекористуванні аграрних підприємств є необхідність уточнення теоретичних основ даного питання, що і було метою статті.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основною причиною ризиків у землекористуванні є деструктивні явища [9]. Таким чином, ризик — це ступінь оцінки небезпеки настання деструктивних явищ. Відповідно до класифікації деструктивних явищ, у землекористуванні ризики можна розподілити за такими ознаками.

За часом прояву:

- випадкові, непередбачені, раптові;
- постійні, такі, що еволюційно розвиваються.

За територіальним масштабом прояву:

- локальні (в межах одного підприємства);
- регіональні (декілька районів або область);
- національні (дві або більше областей).

За напрямками впливу:

- прямого впливу — безпосередньо погіршують якісний стан ґрунтів;
- непрямого впливу — побічний вплив від діяльності на ґрунт.

За сферою виникнення:

- зовнішні — виникають внаслідок діяльності аграрного підприємства;
- внутрішні — виникають у зовнішньому до підприємства середовищі.

За наслідками екологічного стану земельних ресурсів:

- природний;
- збалансований;
- кризовий;
- критичний;
- катастрофічний.

За джерелами походження ризику у землекористуванні можна поділити на три групи:

- природні;
- техногенні;
- комбіновані.

Природні ризики у землекористуванні — це ступінь небезпеки настання подій природного походження або природних процесів, які за своєю інтенсивністю, масштабом поширення і тривалістю можуть погіршувати якісний стан ґрунтів та загалом довкілля.

Техногенні ризики викликані, в першу чергу, впливом на земельні ресурси сільськогосподарської техніки, порушенням системи науково обґрунтованих сівозмін та комплексу протиерозійних заходів. Викиди та скиди галузей гірничо-видобувної, хімічної промисловості, енергетики, транспорту, періодичні та аварійні, потрапляють у ґрунт чи опосередковано через атмосферу та водні ресурси призводять до деградації земельних ресурсів.

Розвиток техногенних ризиків у землекористуванні аграрних підприємств в багатьох випадках посилюється природними факторами, і ці явища носять назву комбінованих ризиків (кислотні дощі, виникнення пустель, пилові бурі, тектонічні явища викликані антропогенною діяльністю тощо). Наведені приклади ризиків виникають у наслідок складної взаємодії господарської діяльності аграрних підприємств і природних факторів: забруднюючих речовин, атмосфери, її температури і відносної вологості, сили вітру тощо.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що запропонована класифікація екологічних ризиків у сільському господарстві має складну ієрархічну структуру (рис. 1).

Аналіз проблеми у землекористуванні переконливо свідчить, що врахування невизначеності, конфліктності та породжуваного ними ризику є одним із сучасних напрямів розвитку аграрної науки. З ризиком доводиться стикатися у повсякденній практичній діяльності. Зокрема, територію України називають зоною ризикованого землеробства, тому що з періодичністю 3—4 роки, особливо це стосується Півдня України, внаслідок несприятливих погодних умов, виникають посухи. Степова зона також характеризується сильними вітрами, які призводять до пилових бур. Передбачити ці природні явища і мінімізувати їх наслідки дуже важко.

Конфліктність в ринкових умовах породжена суперечностями між економічними інтересами суб'єктів господарювання і дотриманням системи науково обґрунтованого землекористування.

Постійні ризики, такі, що еволюційно розвиваються, більш прогнозовані і точніше оцінюються. Наприклад, ризик зменшення вмісту гумусу в ґрунтах Миколаївської області, встановлений за даними восьми турів агрохімічного обстеження [10], що оцінювався швидкістю 0,027% на рік, повністю підтвердився після отримання даних дев'ятого туру.

Непередбачувані ризики оцінюються частотою втрат або імовірністю настання небезпечних явищ землекористування, за статистичними даними і на підставі цього Малащук О.С. встановлено ранжування ризиків землекористування [8]. Проте, градація ризиків за бальною оцінкою не має зв'язку з критеріями і показниками природно-антропогенних ризиків землекористування (кількість небезпечних явищ на 100 км² площі; відсоток порушених земель у загальній площі, середньорічна величина змиву, рівень забруднення тощо). У той же час автором [8] чітко визначені діапазони по кожному показнику в абсолютних одиницях для кожного ступеня ризику, що, на нашу думку, чітко і ясно визначає їх градацію за п'ятьма ступенями: низький, середній, високий, критичний і катастрофічний ступені ризику. У нормативній документації критеріями оцінки ступеня ризику є одночасно якісні (дотримання вимог законодавства, статус об'єктів, розміщених на відповідних землях, категорії земель за її основним цільовим призначенням) та кількісні (площа земель, на якій провадиться господарська діяльність), і встановлено три ступеня ризику (високий, середній, незначний) [6].

Узагальнюючи вищесказане в даній роботі, запропоновано встановити ступені ризику землекористування залежно від екологічного стану земельних ресурсів [9] і ймовірності настання негативних наслідків (табл. 1).

Ризики зумовлюють необхідність визначення сталості аграрного землекористування як умову довготривалого і безперервного процесу його розвитку. Реалізація ризиків має економічні (зниження урожайності сільськогосподарських культур, погіршення якості аграрної продукції і зниження внаслідок цього цін на неї, збитки аграрних підприємств від порушення процесу виробництва тощо) та соціальні (зменшення доходів суб'єктів господарювання, погіршення добробуту і якості життя сільських жителів, зростання безробіття тощо) наслідки, що відбивається на економічному розвитку галузі та якості природного середовища.

Для розв'язання цих проблем необхідно розвивати систему управління ризиками землекористування як на національному, так і місцевому рівнях. Вона об'єднує комплекс моніторингу за станом земельних ресурсів, органи державного і місцевого регулювання, економічні, правові, адміністративні, організаційні заходи і засоби по запобіганню ризиків та ліквідації наслідків їх реалізації. Важливим елементом цієї системи є страхування ризиків. На місцевому рівні для всіх аграрних підприємств повинні бути впроваджені проекти землеустрою. Необхідно відновити роботу по контурно-меліоративної організації території.

Суспільний характер ризиків зумовлює необхідність фінансування вказаної системи за рахунок державного і місцевого бюджетів, коштів землекористувачів і землевласників.

ВИСНОВКИ

Ризик у землекористуванні — це ступінь оцінки небезпеки настання подій, які прямо чи опосередковано призводять до погіршення якісних показників ґрунтів, втрати сільськогосподарськими угіддями характеристик головного засобу виробництва в сільському господарстві. Класифікація ризиків має складну ієрархічну структуру і поділяється на групи за ознаками: часом прояву, територіальним масштабом, напрямом впливу, сферою виникнення, наслідками екологічного стану земельних ресурсів, джерелами походженнями. Екологічний стан земельних ресурсів погіршується внаслідок реалізації ризиків з певним рівнем імовірності, що зумовлює ранжування ступеня ризику, такого як: природний, збалансований, кризовий, критичний та катастрофічний. Для мінімізації впливу небезпек, що негативно діють на стан земельних ресурсів необхідно розвивати систему управління ризиками у землекористуванні.

Таблиця 1. Оцінка ризику за наслідками екологічного стану земельних ресурсів

Ступінь ризику	Основні характеристики екологічного стану земельних ресурсів
Природний	Негативний вплив на ґрунт відсутній або не перевищує фонових рівнів. Імовірність настання негативних наслідків 0,1 – 0,2
Збалансований	Швидкість відновлювальних процесів дорівнює темпу порушення якісних характеристик ґрунтів. Імовірність розбалансування процесів у бік негативних наслідків 0,3 – 0,4
Кризовий	Деструктивні порушення перевищують швидкість відновлювальних процесів. Імовірність настання негативних наслідків 0,5 – 0,6
Критичний	Інтенсивна деградація і руйнування ґрунтів. Якісні характеристики наближаються до граничних значень, поза межами яких втрачається природні типологічні властивості. Імовірність перевищення гранично допустимих показників 0,7 – 0,8
Катастрофічний	Деградація ґрунтів набуває незворотного характеру (втрата придатності земель до їх основного цільового призначення), що призводить до втрати їх господарської та екологічної цінності. Імовірність настання втрати ґрунтами цільового призначення 0,9 – 1,0

Література:

1. Зубець М. Наші чорноземи — неоціненне надбання природи / М. Зубець, С. Балюк, Б. Носко // Голос України. — 2009. — № 59 (4559). — 2 квітня. — С. 18—19.
2. Качинський А.Б. Сучасні проблеми екологічної безпеки / А.Б.Качинський. — К., 1994. — 48 с.
3. Добровольський В.В. Екологічні знання: навч. посібн. / В.В. Добровольський. — К.: Професіонал, 2005. — 304 с.
4. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.03.2007 № 16 "Про затвердження методичних рекомендацій обстеження та районування територій за ступенем впливу антропогенних чинників на стан довкілля з використанням цитогенетичних методів" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.moz.gov.ua
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 17.12.2012 № 1207 "Про затвердження критеріїв за якими оцінюється ступінь ризику від впровадження господарської діяльності, пов'язаної з проведенням робіт із землеустрою, землеоціночних робіт та земельних торгів, і визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю)" // Урядовий кур'єр. — 09.01.2013. — № 4.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2013 № 191 "Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності і визначається періодичність здійснення Державною інспекцією сільськогосподарства планових заходів державного нагляду (контролю)" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua
7. Євсюков Т.О. Концептуальні засади безпечного землекористування / Т.О. Євсюков, А.Г. Мартин // Земельний кадастр. — 2010. — № 1. — С. 26—29.
8. Малащук О.Г. Ризики землекористування та критерії їх оцінки / О.Г. Малащук // Аграрний вісник Причорномор'я. — 2011. — Вип. 57. — С. 45—63.
9. Кузьменко О.Б. Теоретичні основи визначення деструктивних явищ у землекористуванні аграрних підприємств / О.Б. Кузьменко // Вісник Дніпропетровського університету. Науковий журнал "Економіка". Вип. 6 (4). — Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2012. — № 10 / 1. — С. 140—145.
10. Кузьменко О.Б. Розвиток аграрного землекористування на території Північного Причорномор'я / О.Б. Кузьменко // Збірник наукових праць національного наукового центру "Інститут землеробства" УАН. — К.: Вид-во "ЕКМО", 2007. — Спецвипуск. — С. 42—51.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2013 р.